

MARKS I EVROKOMUNIZAM O DIKTATURI PROLETARIJATA*

„Naći i informisati se da li su Marks i Eengels *pre* 1871. govorili o „diktaturi proletarijata“? Čini se da nisu!” Ovako je Lenjin sebi postavljao pitanja i odgovarao još 1916—1917.¹⁾ Lenjin nije mogao imati širi uvid u celokupno Marksovo delo iz jednostavnog razloga: Marksovi radovi nisu bili skupljeni i objavljeni u to vreme — za mnoge rukopise se tek kasnije doznalo. Pri svem tom Lenjin je smatrao diktaturu proletarijata za značajno Marksovo otkriće. Otkriće diktature proletarijata od velike je vrednosti ne samo sa teorijskog stanovišta, kao saznata i objašnjena praksa klasnih borbi u njihovom najrazvijenijem vidu zrelog kapitalizma, nego i sa praktičnog stanovišta, kao rukovodstvo u revolucionarnoj borbi proletarijata za svoje oslobođenje. Koliki značaj je Lenjin pridavao učenju o diktaturi proletarijata²⁾ vidi se po tome što nije jednostrano isticao diktaturu proletarijata kao teorijsku kategoriju, nego ju je povezivao sa najvažnijim pojavama životne stvarnosti: klasnim i svojinskim odnosima, podelom rada, proizvodnjom i raspodelom, državom i pravom, oslobođenjem radničke klase, demokratijom i slobodom, stupnjem ekonomskog i društvenog razvitka pojedinih zemalja, njihovim nacionalnim, kulturnim i tradicionalnim odnosima³⁾.

Savremeni radnički pokret ponovo je pokrenuo rasprave o diktaturi proletarijata. Kao i u vreme Marksa, Engelsa i Lenjina; isto pitanje ima različite prizvuke. Reklo bi se, čak, da su tonovi i različitiji, s obzirom na složenije odnose savremenog sveta.

Teško je sasvim određeno reći zašto se sve opet poteže rasprava o diktaturi proletarijata. Ali ako „čovečanstvo postavlja sebi uvek samo one zadatke koje može da reši, jer kad tačnije posmatramo, uvek ćemo naći da se sam zadatak rađa samo onde gde materijalni uslovi za njegovo rešenje već postoje ili se bar nalaze u procesu svog nast-

* U ovom broju Zbornika objavljuje se prvi deo napisa.

¹⁾ U svesci „Marksizam o državi“, gde je Lenjin spremio materijal o marksističkom shvatanju države. To shvatanje Lenjin je izložio kasnije u knjizi „Država i revolucija“. Sveska je, međutim, prvi put objavljena 1930. Navod je po delu: K. Marks, „Kritička Gotskog programa“, „Kultura“, Beograd, 1959., str. 97.

²⁾ Najzad, teorija i praksa diktature proletarijata predstavlja petu osnovnu ideju lenjinizma. F. Filipović, „Izabrani spisi“, knj. II, Beograd, 1962., str. 482.

³⁾ V. I. Lenjin, „Država i revolucija“, passim.

janja⁴⁾), onda su se, grubo rečeno, ovde opet sudarili moćni talasi revolucionarnih pokreta i ukotvljena tvrđava konzervativnih, reakcionarnih snaga. Moglo bi se očekivati da marksistička teorija i praksa uspostavljenih diktatura proletarijata olakšavaju teorijska i praktična rešenja. Stvarno je, često, i suprotno. Marksistička teorija je jasnija kad razmatra prošlost diktatura proletarijata, ali je ne prevazilazi svuda dovoljno da bi jedinstveno razmatrala njenu budućnost, čak ni neposrednu.

Najživlje rasprave o diktaturi proletarijata vode se danas u krilu evrokomunističkog pokreta i povodom njega. To je posledica, pre svega, povećanog ugleda i moći komunističkih partija najrazvijenijih zapadnoevropskih kapitalističkih zemalja u kojima se razvija evrokomunizam. Kako dalje — prvo je pitanje ovih komunističkih partija, koje doživljavaju neviđen polet. Strateška i taktička pitanja zahtevaju ponovni zahvat u kritičko istraživanje istorije. U prvom redu morala se dati ocena pređenog puta. To je zahtevalo raščišćavanje brojnih teorijskih pitanja i — usledilo je povratak teoriji.

Odmah se pokazalo da ima značajnih razlika u teorijskim pristupima. Te razlike su došle do izražaja u svim oblicima materijalizacije teorijskih sistema ili pojedinih teorijskih postavki: u političkim programima, političkim akcijama zasnovanim na programima ili mimo njih, u stvaranju ili gašenju ideoloških sistema, u podražavanju ili odricanju izvesnih stavova ili ponašanja. Krug se zatvorio: različita praksa izrazila se kao teorijska razlika, a različite teorije izrazile su se kao praktične razlike.

Živnule su i studije Marksova dela, koje nisu išle samo za tim da opravdaju ovaj ili onaj potez dnevne politike ili zvanične partijske orijentacije. Uz sve pozive na Marksa, ne samo da su ostajale neke teorijske i praktične razlike, nego su se i uvećale. Svima je postalo jasno da Marksa treba braniti od pojedinih marksista, kojima bi najbolje pristajalo Marksovo odricanje da je on takav marksist.

Pozivanje na Marksa pati, u najmanju ruku, od onih bolesti jednostranosti ili nepotpunosti koje je Marks uvideo u pozivanju nemačke kritike na Hegela⁵⁾, s tom razlikom što nije protiv nego je „za” Marksa.

Suvišno je dokazivati da razlike u pozivanju na Marksa počinju s njegovim delom. Čini se isto tako suvišnim dokazivati da se razlike tu i završavaju. U oba slučaja na marksiste, ali ne samo na njih, deluje niz okolnosti.⁶⁾ Tek u sklopu svih (ili bar važnijih) okolnosti

⁴⁾ K. Marks, „Prilog kritici političke ekonomije”, „Kultura”, Beograd, 1960., str. 10.

⁵⁾ „Ova zavisnost od Hegela razlog je što nijedan od ovih novijih kritičara nije ni pokušao da dade jednu obuhvatnu kritiku Hegellova sistema, iako svaki od njih tvrdi da je Hegela prevladao. Njihova polemika protiv Hegela i međusobno, ograničava se na to, da svako vadi jednu stranu Hegelova sistema i ovu onda upravlja kako protiv cijelog sistema, tako i protiv onih strana, koje su drugi izvadili”. K. Marx, „Njemačka ideologija”, u delu „Rani radovi”, „Naprijed”, Zagreb, 1961, str. 340.

⁶⁾ Kako će se pojedini marksist odnositi prema Marksu, zavisi u prvom redu od toga kako je, za susret s njim, lično i društveno pripremljen, teorijski i praktično. Marksist se prema Marksu odnosi u upravnoj srazmeri.

moгу se prosuditi dometi pojedinih marksista. Stalno se, međutim, javljaju pitanja: Šta je rekao (ili hteo da kaže) i šta bi rekao Marks⁷⁾. Odgovori, razumljivo, nisu uvek isti. Uvek je, međutim, uslov da odgovor bude više ili manje tačan sadržan već u pitanju, više ili manje tačnom; uvek se moramo zapitati otkud ovakvo ili onakvo pitanje⁸⁾.

Marks o diktaturi proletarijata

Za Marksa se „pitanje” diktature proletarijata ne postavlja sholastički, izolovano od prakse, kao „čisto” mišljenje. Za njega je spor o stvarnosti ili nestvarnosti mišljenja — koje je izolovano od prakse — čisto sholastičko pitanje⁹⁾. Ali ovaj stav i nije sporan u marksističkoj teoriji; sporno je povezivanje teorije i prakse na Marksov način. A takvo povezivanje, ipak, niko nije izveo kao Marks. Sva povezivanja teorije i prakse ostala su samo kao manje ili više uspeli pokušaj. Druga strana ove medalje je da su sve interpretacije Marksova mišljenja takođe ostale kao manje ili više uspeli pokušaji. Otuda i pri razmatranju „pitanja” diktature proletarijata potreba da se iznova pokuša razumevanje Marksa.

Lenjinova želja da se informiše o tome da li su Marks i Engels pre 1871. govorili o diktaturi proletarijata verovatno je i — ostala želja. Danas dostupna literaturna zaostavština dopušta bolje informisanje, koje ukazuje da je Marks neposredno ili posredno više puta¹⁰⁾ upotrebio ovaj izraz. Prvi put o diktaturi proletarijata piše, izgleda, Blohu. Nema pouzdanih podataka o tome kad poslednji put doslovce piše o diktaturi proletarijata.

U pismu Blohu 1850. godine Marks piše o sve većem grupisanju proletarijata oko revolucionarnog socijalizma, komunizma: „Taj socijalizam je objava permanentne revolucije, *klasna diktatura proletarijata* kao nužan prelazni stupanj prema ukidanju svih klasa uopće, ukidanju svih odnosa proizvodnje na kojima se one temelje, ka ukidanju svih društvenih odnosa što odgovaraju tim odnosima proizvodnje, prema prevratu u svim idejama što proizilaze iz takvih društvenih odnosa”¹¹⁾.

O klasnoj suštini savremenog društva govorio je Marks i ranije, o diktaturi proletarijata i kasnije, ali u ovom pismu prvi put, koliko je poznato, doslovce upotrebljava izraz klasna „diktatura proletarijata”. Odatle bi se dalo zaključiti da klasna određenost diktature prole-

7) „Ja ti mogu samo odgovoriti: samo tvoje pitanje proizvod je apstrakcije. Pitaj se, kako dolaziš na ovo pitanje; pitaj se, da li tvoje pitanje ne dolazi sa stajališta, na koje ne mogu odgovoriti, jer je izopačeno”. K. Marx, „Rani radovi”, nav. delo str. 251.

8) Prihvatljiviji je Lenjinov pristup: „Kako Marks postavlja pitanje?” jer prepostavlja Marksov metod, a ne neki citat ili Marksov „recept” kao konačan stav. Lenjin, „Država i revolucija”, nav. delo, str. 107.

9) Druga Marksova teza o Fojerbahu.

10) Yvon Bourdet, „Karl Marx et l'autogestion”, „Autogestion”, Cahier no 15, mars 1971, p. 83.

11) Ivo Paić, diskusija u čas. „Marksizam u svetu”, br. 5 1977, str. 68—69.

tarijata nije neko odstupanje od principa¹²⁾ na mladohegelijanski način, nego je princip u potpunosti.

Čitav ovaj stav o klasnoj diktaturi proletarijata, Marks je sa Engelsom utvrdio na programski način za partijske potrebe već u „Manifestu komunističke partije”.¹³⁾ U „Manifestu” se ističe da je „najbliži cilj” komunista i svih ostalih proleterskih partija „formiranje proletarijata u klasu, rušenje buržoaske vladavine, osvajanje političke vlasti”.¹⁴⁾ Komunisti svoje ciljeve, međutim, ne određuju kao puste snove, kao zamišljeni „Put u Ikariju”.¹⁵⁾ Naprotiv, njihove ideje su rezultat činjenica da se duhovna proizvodnja menja sa materijalnom, da su se u okviru starog izgradili elementi novog društva i da s raspadanjem starih društvenih odnosa ide ukorak i raspadanje starih ideja.¹⁶⁾ Staro društvo razvilo je dve velike neprijateljske vojske — buržoaziju i proletarijat — dve velike i neposredne suprotstavljene klase, koje nastavljaju klasnu borbu, tu istorijsku saputnicu svakog dosadašnjeg društva, u novim oblicima.¹⁷⁾ Novi oblici klasne borbe dobili su svoj misaoni izraz u teorijskim postavkama komunista¹⁸⁾. Revolucionarno preuređenje društva, kojim se uvek završavala klasna borba (ukoliko se nije završavala zajedničkom propašću klasa koje su se borile), ukazuje proletarijatu na put komunističke revolucije¹⁹⁾.

S druge strane, najradikalnije kidajući sa tradicionalnim odnosima svojine, komunistička revolucija najradikalnije kida i sa tradicionalnim idejama²⁰⁾.

Komunistička revolucija, kao ni drugi bliži i dalji ciljevi komunista, takođe nije čisto teorijske prirode. Ona nosi u sebi i teorijske elemente, ali u prvom redu kao razumevanje uslova, toka i opštih rezultata proleterskog pokreta²¹⁾. Proleterski pokret, pak, dat je u živoj stvarnosti kapitalizma, u njegovom krvotoku, u proizvodnji na kapitalistički način. Kapitalistički način proizvodnje nosi otpočетка svoju istorijsku osobenu protivrečnost. Svoje glavne socijalne nosioce kapitalizam odmah suprotstavlja u licu buržoazije i proletarijata, vladajuće i potčinjene klase. Da bi buržoazija opstala i vladala kao klasna mora proizvoditi kapital: nagomilavati bogatstvo u rukama privatnih lica, obrazovati i umnožavati kapital. Ali kapital zahteva kao uslov ono što mogu pružiti samo nosioci protivničke socijalne grupacije — najamni rad. I dok najamni rad počiva isključivo na konkurenciji među radni-

¹²⁾ Đ. Lukač, „Mladi Marks”, BIGZ, Beograd, 1976, str. 13—15.

¹³⁾ Međunarodno radničko udruženje „Savez komunista”, na kongresu održanom u Londonu 1847. godine, naložio je Marksu i Engelsu „da sastave za javnost opširan teoretski i praktični program partije”. Predgovor Marksa i Engelsa nemačkom izdanju od 1872. Tiko se 1848. pojavio „Manifest komunističke partije”. Navod je po našem izdanju — „Kultura”, Beograd, 1960, str. 59.

¹⁴⁾ Marks — Engels, „Manifest komunističke partije”, nav. delo, str. 26.

¹⁵⁾ Kabeov komunizam u Francuskoj, kao i Vajtlingov u Nemačkoj, proistekli su iz zahteva za temeljnim preobražajem društva, ali su ostali utopijski sistemi. Engelsov predgovor nemačkom izdanju od 1890. Nav. delo, str. 69.

¹⁶⁾ Nav. delo, str. 34.

¹⁷⁾ Nav. delo, str. 6—8.

¹⁸⁾ Nav. delo, str. 26.

¹⁹⁾ Nav. delo, str. 7.

²⁰⁾ Nav. delo, str. 35.

²¹⁾ Nav. delo, str. 26.

cima, s jedne strane, s druge strane proizvodi, u materijalnim nosiocima kapitala, materijalne proizvodne snage koje mogu dalje delovati samo integralno. Isti onaj napredak industrije, bez koga se ne da zamisliti proizvodnja kapitala, sad na mesto izolovanja radnika putem njihove međusobne konkurencije postavlja njihovo revolucionarno ujedinjavanje putem asocijacije. Kapitalistički način proizvodnje razvija sopstvenu protivurečnost do kraja: „razvitak krupne industrije izvlači ispod nogu buržoazije samu osnovu na kojoj ona proizvodi i proizvode prisvaja”²²⁾ i na taj osnovi uspostavlja novu, revolucionarnu silu proleterskog lika.

Marks i Engels dosledno, prvi put u obliku jednog celovitog izlaganja istorije na materijalistički način, ocrtavši najopštije faze razvika proletarijata, u „Manifestu” prate „više ili manje prikriveni građanski rat u okviru postojećeg društva do one tačke na kojoj on izbija u otvorenu revoluciju i proletarijat nasilnim obaranjem buržoazije zasniva svoju vladavinu”²³⁾

Koliko su Marks i Engels bili jasni kad su isticali karakter proleterske vladavine, pokazuje njihovo isticanje da je „podizanje proletarijata u vladajuću klasu, izvojevanje demokratije”²⁴⁾ prvi korak u radničkoj revoluciji. „Izvojevanje demokratije” politički je oblik klasne vladavine proletarijata. Time se proletarijat jasno izdvaja od nedemokratskih sistema, ali istovremeno pokazuje da je još obuzet politikom. Kao politički određen društveni sloj, proletarijat u revoluciji mora da osvoji političku vlast. Pravi smisao političke vlasti jeste „organizovana vlast jedne klase za ugnjetavanje druge klase”²⁵⁾ Proletarijat političku vlast dovodi u krajnju protivurečnost i — rešenje, što su samo dve strane jednog istog procesa. Proletarijat je sav obuzet političkom borbom — i kao njen proizvod i kao njen subjekt. Stoga zasnivanje proleterske države, kao svoje organizacije „tj. proletarijata organizovanog kao vladajuća klasa”²⁶⁾ ima kao osnovnu svrhu oduzimanje kapitala od buržoazije, njegovih materijalnih nosilaca — oruđa za proizvodnju i povećanje, što je moguće brže, mase proizvodnih snaga. 1848. godine Marks i Engels su smatrali da se to ispočetka može dogoditi „naravno samo pomoću despotskog posezanja u pravo svojine i u buržoaske odnose proizvodnje”²⁷⁾ Na drugom mestu Marks i Engels ne upotrebljavaju više prilog „despotsko”, nego pišu o nasilnom ukidanju starih odnosa proizvodnje. „Nasilno” ili „despotsko” ukidanje starih odnosa proizvodnje, svejedno, uslovljava proletersko ukidanje uslova opstanaka klasnih suprotnosti, klasa uopšte i svoje sopstvene klasne vladavine²⁸⁾. Ukidanje klasne vladavine, klasnih suprotnosti i time klasa uopšte — nije li to izvojevanje demokratije? Osvajanje država, kao oblika vladavine, da bi se ukinule klase i sopstvena klasna vladavina — dakle i država — nije li to rešenje političke vlasti na njenom najvišem stup-

²²⁾ Nav. delo, str. 24.

²³⁾ Nav. delo, str. 23.

²⁴⁾ Nav. delo, str. 35.

²⁵⁾ Nav. delo, str. 36—37.

²⁶⁾ Nav. delo, str. 35.

²⁷⁾ Isto.

²⁸⁾ Nav. delo, str. 37.

nju razvoja, razrešenje političkih odnosa, prevazilaženje celokupne stare politike?

Razrešenje političkih odnosa moguće je samo kao njihovo prevazilaženje. To pretpostavlja složene delatnosti prevazilaženja političke vlasti. Politički odnosi ne mogu biti razrešeni u polju političke vlasti, nego tek pošto se u njoj razvijaju. Socijalni nosioci tog razvoja, punog protivurečnosti, u klasnoj istoriji stižu se u društvenim klasama, čiji je najrevolucionarniji proizvod proletarijat. Proletarijat ne zaustavlja revoluciju, nego je razvija. Revolucija je put uspostavljanja klasne vladavine, ali, koliko su ranije klase bile društveno ograničene, toliko su i njihove revolucije bile ograničene. Proletarijat se s tog stanovišta razlikuje kao klasa koja uspostavlja vladavinu većine ili u interesu većine, čija klasna vladavina po svojoj političkoj suštini jeste najpunija demokratija u celokupnom dotadašnjem razvoju civilizacije. U „Manifestu” se demokratija tako ističe u prvi plan „da je prvi korak u radničkoj revoluciji podizanje proletarijata u vladajuću klasu, izvojevanje demokratije”. Ali to je i poslednji politički korak proletarijata, dakle i poslednji demokratski, i početak slobodnog razvrtka društva i svih pojedinaca. Proletarijat je društvena klasa koja završava političku istoriju zato što završava klasnu istoriju. Proletarijat je revolucionaran u svim vidovima svog ispoljavanja, univerzalno. To se u „Manifestu” nedvosmisleno ističe: „Kad se proletarijat u borbi protiv buržoazije nužno bude ujedinio u klasu, kad bude revolucijom postao vladajuća klasa i kad kao vladajuća klasa nasilno ukine stare odnose proizvodnje, on će s tim odnosima proizvodnje ukinuti i uslove opstanka klasnih suprotnosti, klase uopšte, a time i svoju sopstvenu klasnu vladavinu”.²⁹⁾

Ovu misao iz „Manifesta” Marks izlaže 1852. godine, na drugi način i iz drugih pobuda, u pismu svom nemačkom prijatelju Vajdemajeru³⁰⁾, otkora američkom komunistu. Tu Marks objašnjava da njemu niti pripada zasluga da je otkrio postojanje klase u modernom društvu, niti zasluga da je otkrio njihovu međusobnu borbu. Istorijski razvitak te borbe klase izložili su, davno pre njega, buržoaski istoričari, a buržoaski ekonomisti su, dodaje, izložili ekonomsku anatomiju klase. Zatim dolazi ono mesto u pismu koje čini Marksa čuvenim i među protivnicima: „Ono novo što sam ja dao sastoji se u tome što sam dokazao: 1) da je *postojanje klase* povezano samo s *određenim istorijskim fazama razvrtka proizvodnje*; 2) da klasna borba neminovno vodi *diktaturi proletarijata*; 3) da ta sama diktatura čini samo prelaz ka ukidanju svih klase i ka besklasnom društvu. . .”³¹⁾

Sažeto i jasno Marks je pokazao kako dialektika misli sledi dialektiku stvari, kako u pojedinim etapama tako i u celini. Istoričari, makar i buržoaski, nisu mogli proći mimo činjenice kao što je istorijski razvitak klasne borbe, a da je ne primete, kao što ni buržoaski ekonomisti nisu mogli mimoći tu činjenicu sa njene ekonomske strane. Sledeći odsudni korak učinio je Marks povezujući suštinu klasne borbe sa

²⁹⁾ Isto.

³⁰⁾ Marks — Engels, „Pisma o istorijskom materijalizmu”, „Kultura”, Beograd, 1960, str. 23.

³¹⁾ Isto.

proletarijatom. Da je postojanje klasa povezano samo s određenim istorijskim fazama razvitka proizvodnje, bilo je buržoaziji prilično jasno čim je utemeljila proizvodnju u svoje društvene nauke. Ali tamo gde je razvila učenje o proizvodnji, u Engleskoj, ostao je to prilično naivan materijalizam — toliko koliko mu je nedostajalo dijalektike. Tamo gde je razvila učenje o dijalektici, u Nemačkoj, nije razvila učenje o proizvodnji. Najzad, krupan nedostatak bilo je nepostojanje jednog učenja koje bi sve ove dimenzije povezalo s trećom — sa društvenim snagama koje bi izrazile dijalektičko jedinstvo materijalnih činilaca. Ovu dimenziju, treću, razvila je francuska socijalistička teorija. Ali je i ona, kao i pomenute, bila ograničena isključenjem drugih dveju dimenzija, zatvorena u svojoj jednodimenzionalnosti. Tek sa spajanjem svih dimenzija mogla je nastati koliko živa misao toliko i živ pokret — revolucionarna teorija revolucionarnog proletarijata — namesto utopijskog socijalizma, nacionalne ekonomije i idealističke dijalektike. Pothvat spajanja ovih učenja ne samo da je uključivao genijalnu misao o njihovom dovođenju na zajednički imenitelj, nego je zahtevao korake u čizmama od sedam milja da bi se premostila džinovska rastojanja tri glavna pravca civilizacijskih stremljenja, tri kulture isključive nacionalnim bojama. Taj pothvat Marks je misaono izveo i iskazao, zapravo kao prvi stav iskaza, kao uverenje „da je *postojanje klasa povezano samo s određenim istorijskim fazama razvitka proizvodnje*” ono novo što je on dao.

Ako je prvi stav iskaza rezultat, teorijski i praktični, indukcije — kao misaoni odraz stvarnih društvenih kretanja — drugi stav Marksova iskaza mogao bi izgledati kao dedukcija prvog — opšteg. Drugi stav, međutim, ne proističe sasvim iz prvog. A u kojoj meri proističe? U onoj meri u kojoj je proletarijat jedna društvena klasa. Ali to je već sadržano u prvom stavu, koji ne izostavlja nijednu klasu. Budući da klase određuje istorijskim fazama razvitka proizvodnje, prvi stav određuje proletarijat na isti način: (1) istorijski, i to (2) određeno istorijski prema fazi razvitka proizvodnje, a nikako kroz čitavu istoriju, (3) materijalno, i to (4) u zavisnosti od razvitka proizvodnje, a nikako na svim stupnjevima razvitka proizvodnje. Da li iz prvog stava samo dedukcijom proističe neminovnost diktature proletarijata? Odgovor bi bio potvrđan ako bi se „postojanje klasa” shvatilo kao klasna diktatura, ili bar kao klasna diktatura u istorijski određenim uslovima. Izgleda verovatno da bi se potvrđan odgovor dobio kad bi se prvi stav posmatrao u širem kontekstu, kad bi se uzele u obzir i prethodne dve rečenice. Isto bi se moglo reći i kad bi se u analizu uvela druga i na drugim mestima rečena Marksova mišljenja. U prvom stavu, pak, klasna diktatura nije sadržana neposredno. Budući da je Marks pisao Vajdemajeru drugim povodom, to je i razumljivo. A kako stoji s klasnom borbom? Čini se da ni iskaz o klasnoj borbi iz drugog stava ne proističe neposredno iz prvog, bar ne bez šireg konteksta. Međutim, nemoguće je izbeći širi kontekst kad Marks piše o onom novom što je on dao i time se neposredno — nastavlja na prethodna izlaganja. Ako se prihvati mišljenje da Marks klasnu borbu podrazumeva kao „postojanje klasa”, onda se izrazom „diktatura proletarijata” samo određenije kaže o kakvoj se klasnoj borbi radi kao obliku postojanja

klasa. Međutim, ako „postojanje klasa” označava stav da postoje i klase koje se međusobno ne bore, nego se, eventualno, potpomažu u izvesnim periodima u borbi protiv zajedničkog neprijatelja, ili klase koje se ne bore međusobno samo u izvesnim periodima svog postojanja, onda se drugi stav ne može neposredno dedukovati iz prvog.

I bez šireg konteksta se, ipak, vidi da je stav da klasna borba neminovno vodi *diktaturi proletarijata*” u tesnoj vezi sa prvim stavom, da su u jedinstvu. Dovoljno je ove stavove povezati s trećim — „da sama diktatura čini samo prelaz *ka ukidanju svih klasa i ka besklasnom društvu*” — i uoči njihovu neraskidivu povezanost.

U trećem stavu je, između ostalog, objašnjenje jedinstva prvog i drugog stava. Ako samo između odredbe o postavljanju klasa povezanim samo s određenim istorijskim fazama razvitka proizvodnje” i odredbe „da klasna borba neminovno vodi diktaturi proletarijata” i nije dovoljno jasna neposredna spona, onda je ta spona vidljiva ne može biti jasnije, unošenjem diktature i besklasnog društva u sliku ljudske istorije. Postojanje klasa pod navedenim uslovima (prvi stav) u potpunosti podrazumeva prelaz *ka ukidanju svih klasa i besklasno društvo* (treći stav). Oba stava su u funkciji celovitijeg poimanja društvene prirode klasa i klasne prirode društva. U prethodnom se ističe istorijski kako je ostvarena, u potonjem budućnost. A šta daje tačniju sliku sadašnjosti od njenog posmatranja i unazad i unapred? Takav odnos može da se zapazi i u vezi diktature proletarijata (drugi stav) sa diktaturom koja vodi ukidanju sopstvene osnove, klasne osnove (treći stav). Sama diktatura proletarijata, pak, nezamisliva je bez klasne borbe, kao što bi bila nezamisliva i svaka druga klasna diktatura — a te elemente smo već našli u prvom i trećem stavu.

Osnova celokupnog učenja je istorijski razvitak proizvodnje. U određenim istorijskim fazama proizvodnje je ishodište klasa. Celokupno njihovo postojanje je uslovljeno društvenom proizvodnjom. Klasna priroda proizvodnje, dakle, ne izražava samo taj odnos — da su klase uslovljene istorijskim razvojem proizvodnje, nego izražava i taj odnos — da proizvodnja u određenim istorijskim fazama svog razvitka dobija klasna obličja. Da se klase nalaze u izvesnim odnosima, da se uspostavljaju klasni odnosi, to su samo posebni oblici izražavanja odnosa proizvodnje, različiti od neklasnih oblika, društveni oblici u kojima su klase određujući činioci ili odlučujuće snage proizvodnje. Reći da su klasni odnosi izraz klasnih razlika, ili da se klase nalaze u suprotnosti, predstavljalo bi tautologiju ako bi se izostavila klasna borba kao način izražavanja njihovih razlika ili suprotnosti.

Povezivanje postojanja klasa samo s određenim istorijskim fazama razvitka proizvodnje, znači takođe i to da vladajući način proizvodnje u uslovima postojanja klasa uspostavlja klasnu vladavinu. Budući da se klasna vladavina temelji na društvenoj proizvodnji, celokupna klasna nadgradnja dobija pečat vladajuće klase. Marks i Engels su još u „Nemačkoj ideologiji” utvrdili da individuumi koji čine vladajuću

klasu, ukoliko vladaju kao klasa i određuju celi opseg jedne istorijske epohe, to čine u svim njenim dimenzijama, u celom njenom prostoru³²).

U materijalističkom shvatanju istorije, prema kome svi sukobi istorije imaju svoje poreklo u protivrečnostima između proizvodnih snaga i oblika saobraćaja³³), klasna vladavina podrazumeva klasnu borbu prvenstveno u svojoj sopstvenoj osnovi. Ako je srž istorije klasnih borbi u ekonomskim uslovima života, različiti su ekonomski oblici u kojima se ispoljavaju klasne borbe. U prividnim zajednicama stvarne borbe klasa poprimaju iluzorne oblike (borbe u državi itd.). Stoga svaka klasa koja teži vlasti mora najpre zauzeti političku vlast, kao što je slučaj kod proletarijata, čija vlast uslovljava ukidanje celokupnog starog oblika društva i vlasti uopšte³⁴). Šta više, politička vlast se osamostaljuje u obliku prividne zajednice (država, pravo), kao sila koja se suprotstavlja čoveku. Pošto se praktična borba vodi pomoću države, ova sila se preobraća u ekonomsku. U krajnjoj instanci³⁵) se ova otuđena sila može slomiti samo revolucijom. Pri svem tom način proizvodnje ostaje ono polje na kome se knačno zasniva i konačno prevazilazi klasna vladavina.

Marks i Engels, u materijalističkom posmatranju istorije³⁶), došli su do shvatanja komunističke revolucije kao revolucionarnog preokreta celokupnog dotadašnjeg načina delatnosti³⁷). Nije mesto za raspravu o tome da li su Marks i Engels 1846. (odnosno 1845. kad je Marks započeo pisanje „Nemačke ideologije“) izrazom „način delatnosti“ označavali isto što i izrazom „način proizvodnje“. Izraz „način delatnosti“ oni ovde upotrebljavaju uz izraz „proizvodne snage i sredstva saobraćanja“ i s naznakom da se u dotadašnjim revolucijama

³²) U ekavskom prevodu je: „prostranstvu“, a u ijekavskom je: „u svim ... dimenzijama“. Zbog upotrebe kombinovane terminologije v.: Marks — Engels, „Nemačka ideologija“, „Kultura“, Beograd, 1956, str. 46 Marx — Engels, „Rani radovi“ („Njemačka ideologija“), „Naprijed“, Zagreb, 1961, str. 369.

³³) Marx — Engels, „Njemačka ideologija“, nav. delo, str. 397.

³⁴) Nav. delo, str. 355—356.

³⁵) Nav. delo, str. 396.

³⁶) „Od samog početka, dakle, pokazuje se materijalistička povezanost među ljudima, koja je uvjetovana potrebama i načinom proizvodnje i koja je stara koliko i ljudi sami — povezanost, koja stalno prima nove oblike i daje, dakle, „istoriju“, i čini izlišnom bilo kakvu političku ili religioznu besmislicu, koja bi još posebno vezivala ljude.“ Nav. delo, str. 352.

³⁷) „... uvjeti, unutar kojih mogu biti primijenjene određene proizvodne snage, uvjeti vladavine jedne određene klase društva, čija socijalna pomoć, koja proizilazi iz njena posjeda, ima u svakom državnom obliku svoj *praktično-idealistički* izraz i stoga se svaka revolucionarna borba usmjeruje protiv jedne klase koja je dotada vladala, 3) da je način djelatnosti u svim dosadašnjim revolucijama stalno ostao netaknut i da se uvijek radilo samo o drugojačijoj raspodeli te djelatnosti, o novoj podjeli rada na druge ličnosti, dok se komunistička revolucija upravlja protiv dosadašnjeg *načina* djelatnosti, odstranjuje *rad* i ukida vladavinu svih klasa sa samim klasama, jer revoluciju provodi klasa, koja u društvu više ne važi kao klasa, koja se ne priznaje kao klasa, već je izraz raspadanja svih klasa, nacioanlnosti itd. unutar sadašnjeg društva; i 4) da je kako za masovno proizvođenje ove komunističke svijesti, tako i za provođenje same stvari potrebno masovno mijenjanje ljudi, koje se može izvršiti samo u jednom praktičnom pokretu, u *revoluciji*; da revolucija dakle nije potrebna samo radi toga, što se *vladajuća* klasa ne može drugačije oboriti, nego i radi toga, što klasa koja *obara*, može samo u revoluciji postići to, da zbaci s vrata sve ono staro smeće i da se osposobi za novo osnivanje društva“. Nav. delo, str. 394.

uvek radilo samo o „o drukčijoj raspodjeli te djelatnosti, o novoj podjeli rada na druge ličnosti”, dok komunistička revolucija „odstranjuje rad i ukida vladavinu svih klasa sa samim klasama”³⁸⁾. Ne bi bilo ishitreno, dakle, reći bar to da su osnovni elementi zajednički, odnosno jednaki: rad, podela rada i s njima povezani klasni odnosi. A upravo su ovi elementi predmet našeg razmatranja. Budući da se društvo posmatra istorijski, ovi elementi su takođe istorijski proizvodi. Rad, podela rada, klase — ne samo da nisu neke opšte „kategorije”, nego su kao istorijske „kategorije” određene i po sadržini i po obliku. To udvajanje njihovog lika — kao materijalna i formalna strana — i sâmo je istorijski proizvod ili istorijski oblik čovekove delatnosti³⁹⁾.

Nije naodmet napomenuti da misao o razlaganju čovekove delatnosti kao istorijskom proizvodu, Marks nije nikad napustio. Ovu misao razvija već 1844. u „Ekonomsko-filozofskim rukopisima”⁴⁰⁾ u teoriju alijenacije i istovremeno u revolucionarnu teoriju proletarijata i teoriju komunizma. U „Nemačkoj ideologiji” Marks i Engels nastavljaju ekonomsko-filozofski pristup iz „Rukopisa”. Ipak više pažnje posvećuju ekonomskom pristupu, i to u osnovi na isti način na koji će Marks desetak godina kasnije to učiniti u „Epohama ekonomske formacije društva”. Zatim je u „Kapitalu” ova misao dalje i potpunije razvijena.

Jednu od temeljnih ideja iz „Ekonomsko-filozofskih rukopisa” o podeli rada — da je ona od samog početka podela uslova rada — oni ovde razvijaju kao teoriju o osnovi celokupnog kretanja istorije: „Različiti razvojni stupnjevi podjele rada isto su toliko različiti oblici vlasništva, t.j. svaki stupanj podjele rada, određuje i uzajamni odnos individuuma u vezi s materijalom, oruđem i proizvodima rada”⁴¹⁾ Razmatrajući dalje različite oblike vlasništva, oni su samo konkretizovali pretpostavke koje se daju utvrditi čisto empirijskim putem: stvarni ljudi razvijaju stvarnu delatnost u materijalnim životnim uslovima — kako zatečenim tako i njihovim sopstvenim delovanjem stvorenim. Proizvodnja tih materijalnih uslova — stvarni osnov celokupne istorije — stvarno je proizvodnja ljudskog života. Način proizvodnje određuje način života. O tome Marks zaključuje: „Time što proizvode svoja sredstva za život, ljudi proizvode indirektno i sam materijalni život.

„Način na koji ljudi proizvode sredstva za život, zavisi prije svega od stanja samih sredstava za život, onih koja su zatečena i onih koja treba da budu reproducirana. Ovaj način proizvodnje ne treba promatrati samo sa stajališta, da je on reprodukcija fizičke egzistencije individuuma. Ne, on je štoviše već jedan određeni način djelovanja ovih individuuma, određeni način ispoljavanja njihova života, njihov određeni način života. Kako individuumi ispoljavaju svoj život, takvi jesu. To što oni jesu poklapa se s njihovom proizvodnjom kako s time, što proizvode i s tim, kako proizvode. Što su individuumi, to zavisi dakle od materijalnih uvjeta njihove proizvodnje”⁴²⁾

³⁸⁾ Isto.

³⁹⁾ Nav. delo, str. 373.

⁴⁰⁾ Marx — Engels, „Ekonomsko-filozofski rukopisi” u nav. delu „Rani radovi”, str. 214—216 i 226.

⁴¹⁾ Nav. delo, str. 343—347.

⁴²⁾ Nav. delo, str. 342—343.

Proizvodnja materijalnih uslova života ima sopstvenu pretpostavku u proizvodnji života. Jedna njegova dimenzija je proizvodnja svog života pomoću rada. Druga dimenzija je proizvodnja tuđeg života radnjem. Obe dimenzije se pokazuju u dvostrukom vidu — kao prirodni i kao društveni odnos. Kao društveni odnos proizvodnja života je zajednička delatnost. Uslovi, način i svrha zajedničke delatnosti istorijski se menjaju.

Videli smo da Marks u načinu delatnosti vidi način ispoljavanja života, odnosno način života. Promena načina delatnosti, dakle, ima svoj drugi izraz u promeni načina života. Ukoliko se zajednička delatnost razvija kao rad, koji se sve više deli na različite vrste, utoliko se dele i uslovi zajedničkog života. Drugim rečima, sa podelom rada dobili smo i podelu zajednica na različite individuume. S obzirom na različite uslove života, pojedinci imaju različite interese. Zajednički interes je u tim uslovima moguć jedino u okviru prinudne zajednice. Ali prinudna zajednica nije zaista zajednica — time što je prinudna ona je prividna zajednica, iluzorna zajednica. Budući da su interesi posebni, zajednički interes se ispoljava kao prinudni — iluzorni zajednički interes, a iluzorni zajednički interes se predstavlja kao stvarno zajednički. Koji će zajednički interes biti vladajući, zavisi u prvom redu od rezultata praktične borbe između posebnih, zajedničkih i iluzorno-zajedničkih interesa. Iz protivrečnosti posebnog i zajedničkog interesa „prima zajednički interes samostalan oblik u vidu države, odijeljen od stvarnih pojedinačnih zajedničkih interesa, a istovremeno u obliku iluzorne zajednice“⁴³⁾ Klasa koja se bori za vlast mora u iluzornoj zajednici stvarnu borbu voditi i u iluzornim oblicima. Ona mora da osvoji državu, ne samo kao oblik utvrđenog zajedničkog interesa dotle vladajuće klase i građanskog društva, nego i da bi svoj interes utvrdila kao zajednički. „Klasa koja izaziva prevrat, u samom početku ne istupa kao klasa, već zbog toga što se suprotstavlja jednoj klasi, nego kao zastupnica cjelokupnog društva, ona se javlja kao cjelokupna masa društva nasuprot jednoj jedinjoj, vladajućoj klasi. Ona to može jer je njen interes u početku zaista još više povezan sa zajedničkim interesom svih ostalih nevladajućih klasa, jer se pod pritiskom dosadašnjih odnosa još nije mogao razviti kao posebni interes jedne posebne klase“⁴⁴⁾

Klasa koja se bori za vlast u društvu mora osvojiti opštu vlast. Ali da bi osvojila opštu vlast, ona je mora predstaviti kao opšte pravo, a svoj sopstveni interes klase — kao opšti interes društva. Ovde se ne radi samo o tome da jedna posebna klasa prividno izražava svoj posebni interes kao zajednički; pre svega radi se o tome da klasa koja izaziva prevrat mora stvarno utemeljiti svoj interes u zajedničkom. Marks je ovu ideju gotovo preneo u „Nemačku ideologiju“ iz kritike Hegelove filozofije prava⁴⁵⁾, gde ju je već 1843/44. uveliko razradio. Već tada je došao do zaključka da oslobođenje koje se osvaja revolucijom mora važiti kao opšte samooslobođenje. Prevratnička klasa istupa u ime celog društva protiv dotle vladajuće klase i to već zbog toga što se klasa suprotstavlja takođe jednoj jedinjoj klasi. Stvarna osnova ovakvog

⁴³⁾ Nav. delo, str. 355.

⁴⁴⁾ Nav. delo, str. 370—371.

nastupa klase koja izaziva prevrat jeste njena stvarna pripadnost nevladajućim klasama, poklapanje njihovog interesa iz njihove praktične povezanosti. Kad se u praktičnoj borbi ova klasa izdvoji kao posebna, njen interes će se razviti kao poseban interes jedne posebne klase. „Stoga”, zaključuje Marks, „svaka nova klasa ostvaruje svoju vladavinu samo na široj osnovi nego što je bila osnova dosad vladajuće klase, uslijed čega kasnije razvija utoliko oštrije i dublje i suprotnost između nevladajuće i sada vladajuće klase. I jednim i drugim je uvjetovano to, da je borba, koja se mora voditi protiv ove nove vladajuće klase, opet usmjerena k odlučnijoj, radikalnijoj negaciji dosadašnjih društvenih prilika, nego što su to mogle učiniti sve dosadašnje klase, koje su težile k vlasti”.⁴⁶⁾

S padom vladajuće klase pada i njen klasni interes iz opšteg u posebni. Stvarno je to isto kretanje, samo u obrnutom smeru, koje smo već pratili u Marksovoj analizi metamorfoze posebnog u zajednički, odnosno opšti ili vladajući interes, tj. posebne klase u opšteg predstavnika društva, u vladajuću klasu. Sa padom klasne vladavine uopšte — nestaje potreba (stvarni osnov) i uopšte mogućnost da se bilo koji posebni interes prikaže kao opšti ili vladajući. Ovaj proces je moguć tek kad se u društvu obrazuje jedna klasa koja stvarno može predstavljati opšti interes društva, ili društvo uopšte, zato što čini stvarnu većinu društva. Ta klasa je proletarijat. Proletarijatu više nije potreban posrednik za zajedničke društvene poslove u obliku države, čim društveni poslovi stvarno postanu zajednički. Sa nestankom države, sa svih zajedničkih institucija, koje su bile posredovane državom, nestaje politički lik, a svi zajednički odnosi gube lik političkih odnosa.

Proletarijat je, s jedne strane, istorijski proizvod, a s druge strane — proizvodi sopstvenu istoriju.

Kao istorijski proizvod proletarijat ima dugu prethodnu istoriju razvoja ljudske delatnosti kao rada. Podela rada se u toj meri razvila u buržoaskom načinu proizvodnje, da je na jednoj strani razvila rascepkani rad, a na drugoj strani, i nasuprot radu, čitav jedan opredmećeni svet. Marks navodi⁴⁷⁾ da se sa povećanjem podele rada i akumulacije kapitala povećava rascepkanost rada i da sâm rad može postojati samo pod pretpostavkom te rascepkanosti. Zbog toga što individuumi egzistiraju rascepkani, njihove proizvodne snage pojavljuju se sasvim nezavisno i otrgnute od njih, mada su to stvarne snage samo u saobraćanju i povezanosti individuuma. Totalitet proizvodnih snaga usvaja predmetni oblik i otrže se od individuuma kao snaga privatnog vlasništva, na jednoj strani, lišavajući ih svakog životnog sadržaja, a na drugoj strani ih pretvara u apstraktne individuume. Rad je izgubio svaki privid delatnosti (iz ranijih epoha) i krzljavi njihov život. Materijani život, uopšte, pojavljuje se kao svrha, a rad (kao negativni oblik samodelatnosti), proizvodnja materijalnog života, pojavljuje se kao sredstvo. Stoga, ne samo da bi došli do svoje samodelatnosti, nego i da bi uopšte osigurali svoju egzistenciju, proleter moraju prisvojiti

⁴⁵⁾ K. Marx, „Prilog kritici Hegelove filozofije prava”, „Rani radovi”, nav. delo, str. 91—92.

⁴⁶⁾ K. Marx, „Njemačka ideologija”, nav. delo, str. 371.

⁴⁷⁾ Nav. delo, str. 391.

totalitet proizvodnih snaga. Ovo prisvajanje je uslovljeno trostruko: (1) objektom, (2) individuumima i (3) načinom prisvajanja. Objekt prisvajanja — proizvodne snage razvijene u totalitet u okviru univerzalnog saobraćanja — uslovljava razvitak totaliteta sposobnosti individuumu koji prisvajaju. Način prisvajanja uslovljen je univerzalnim ujedinenjem proletarijata i revolucijom. Sva ranija revolucionarna prisvajanja bila su ograničena — ograničenim proizvodnim oruđima koja su postala njihovo vlasništvo, ograničenim saobraćanjem ograničenih individuumu. Proletersko prisvajanje ukida privatno vlasništvo i moderno univerzalno saobraćanje podređuje svakom, a vlasništvo svim individuumima. Proletarijat, dakle, ukida uslove svoje sopstvene dotadašnje egzistencije, a time i način života čitavog dotadašnjeg društva.

U istorijskom hodu proletarijata sadržana je ne samo njegova materijalna egzistencija, nego na toj osnovi i razvoj njegove svesti. Klasna borba proletarijata ne proističe iz njegove svesti, već iz društvenog bića proletarijata proističu i njegova klasna borba i njegova svest. „Nije posredi”, ističu Marks i Engels već 1845., „to što ovaj ili onaj proleter ili čak celi proletarijat u datom trenutku *zamišlja* kao svoj cilj. Posredi je *šta on jeste* i *šta će* shodno svom *biću* biti istorijski prinuđen da učini. Njegov cilj i njegova istorijska akcija predznačeni su čulno jasno, neopozivo u njegovoj vlastitoj životnoj situaciji, kao i celoj egzistenciji dosadašnjeg građanskog društva”.⁴⁸⁾

Kako Marks i Engels u „Svetoj porodici” dolaze do ovog zaključka? Analizom celokupne dosadašnje istorije, čiji je (jedan) sopstveni proizvod — proletarijat — dospeo u suprotnost sa celinom postojećih društvenih odnosa.

Celina postojećeg društva je kretanje njegovih suprotnosti. Otuda proletarijat i bogatstvo, koje je proizveo sebi nasuprot, baš kao takvi čine celinu. Oni su oboje, smatraju pisci „Svete porodice”, uobličenje sveta privatne svojine⁴⁹⁾. Iz takvog položaja suprotnosti sledi da je privatna svojina prinuđena da održava proletarijat. Jer, da bi održala samu sebe kao privatnu svojinu, kao bogatstvo, mora održati svoju suprotnost. Naprotiv, proletarijat je prinuđen da ukine samog sebe i privatnu svojinu koja ga kao suprotnost uslovljava i upravo čini proletarijatom.

Filozofski se ovaj odnos izražava tako da je opstojanje proletarijata sa strane privatne svojine pozitivna strana njihovog odnosa suprotnosti, a ukidanje proletarijata i privatne svojine je negativna strana. U kritici „kritične kritike” usmerene protiv Prudona, oni nastavljaју: „Sopstvenička klasa i klasa proletarijata predstavljaju isto ljudsko samootuđenje. Ali prva klasa se u ovom samootuđenju oseća dobro i podržanom, zna za otuđenje kao za *svoju sopstvenu moć* i poseduje u njemu *privid* ljudske egzistencije; druga se oseća u otuđenju uništenom, vidi u njemu svoju nemoć i stvarnost neljudske egzistencije. Ona je, da upotrebimo jedan Hegelov izraz, u oturenosti *pobuna* na tu oturenost, pobuna na koju je nužno goni protivurečnost njene

⁴⁸⁾ K. Marx — F. Engels, „Sveta porodica”, „Kultura”, Beograd, 1964, str. 38—39.

⁴⁹⁾ Nav. delo, str. 37—38.

ljudske *prirode* s njenim životnim položajem, koji je otvorena, odlučna, sveobuhvatna negacija te prirode".⁵⁰⁾

Pobeda proletarijata je ostvarenje ljudske egzistencije, praktična negacija životnog položaja proletarijata, onog životnog položaja koji je negacija ljudske prirode. Pobedom proletarijat ne postaje apsolutna strana društva, budući da pobeđuje samo tako što ukida samog sebe i svoju suprotnost. Sa stanovišta privatne svojine pobeda proletarijata je izvršenje njene sopstvene presude njenim takođe sopstvenim oružjem, a sa stanovišta proletarijata je ukidanje celokupnog odnosa suprotnosti, ljudsko oslobođenje, ponovno očovečenje nasuprot dosadašnjem raščovečenju.

Da proletarijat može i mora osloboditi samog sebe, vidi Marks u tome (1) (što je odvajanje od svake ljudskosti praktično završeno u izgrađenom proletarijatu), (2) što su u životnim uslovima proletarijata sažeti u svom najneljudskijem vrhuncu svi životni uslovi tog društva, u kome je čovek izgubio samog sebe, (3) ali je ne samo stekao teorijску svest o tom gubitku, nego je i neposredno nužno prinuđen na borbu protiv te neotklonjive neljudskosti. Osloboditi sebe može proletarijat samo tako da ukine svoje sopstvene životne uslove. A budući da su u njegovom položaju sažeti svi neljudski uslovi tog društva, svoje sopstvene životne uslove može ukinuti samo tako da ukine sve neljudske životne uslove.

Prvi Marksov pokušaj da na osnovu svog materijalističkog shvaćanja objasni jedan period istorije, polazeći od datog ekonomskog položaja, bio je rad „Klasne borbe u Francuskoj 1848. do 1850”.⁵¹⁾ Niz nepovoljnih okolnosti ometao je Marksa da prati ekonomske promene koje su se zbivale u to (isto) vreme, ali ga nisu sprečile da dâ takav prikaz događaja koji otkrivaju njihovu unutrašnju vezu na način koji je ostao nenadmašen⁵²⁾.

Događaji su pokazali da se društveni odnosi još nisu bili zaoštrili u oštre klasne suprotnosti — da je revolucija krčila sebi put „stvaranjem jednodušne, snažne kontrarevolucije, stvaranjem protivnika, u borbi protiv kojeg su partija razvila u stvarno revolucionarnu partiju”.⁵³⁾ Na stranu proletarijata kao odlučujuće revolucionarne snage stali su, malo po malo, seljaci, sitna buržoazija, uopšte srednji slojevi. Zajednička crta ovih slojeva, sa ogromnim rasponom između ekstrema, bila je da su sterani u otvorenu suprotnost kao pobunjenici „protiv diktature buržoazije”.⁵⁴⁾ Ostavljajući po strani adepte postojećih socijalističkih „sistema”, utopije doktrinarnog socijalizma, „proletarijat se sve većma grupiše oko *revolucionarnog socijalizma*, oko *komunizma* za koji je sama buržoazija pronašla ime *Blanki*. Taj

⁵⁰⁾ Nav. delo, str. 37.

⁵¹⁾ K. Marks, „Klasne borbe u Francuskoj”, „Kultura”, Beograd, 1960.

⁵²⁾ „Jasna slika ekonomske istorije nekog perioda nikad se ne može dobiti u isto vreme sa samim događajima, ona se može dobiti tek naknadno, pošto je građa prikupljena i sređena”, primetio je Engels 1895. u uvodu ovog dela, ali je u kasnijoj obradi ovog materijala — u brošuri „18. brimer Luja Bonaparte” — Marks imao malo šta da izmeni. K. Marks, „Klasne borbe u Francuskoj”, nav. delo, str. 7.

⁵³⁾ Nav. delo, str. 31.

⁵⁴⁾ Nav. delo, str. 38.

socijalizam je *objava permanentne revolucije, klasna diktatura proletarijata* kao nužan prelazni stepen ka *ukidanju klasnih razlika uopšte*, ka ukidanju svih društvenih odnosa koji odgovaraju tim odnosima proizvodnje, ka prevratu u svim idejama koje proizlaze iz tih društvenih odnosa".⁵⁵⁾

Od objave do ostvarenja ima istorijskog prostora. Događaji u Francuskoj nisu toliko doveli u pitanje osnove buržoaskog pokreta koliko su pogodili njihove političke tvorevine. Iz toga je Marks zaključio da o stvarnoj revoluciji ne može biti ni govora pri opštem prosperitetu, kad se proizvodne snage buržoaskog društva razvijaju toliko bujno koliko je to uopšte moguće u okviru buržoaskih odnosa. Samo u periodima kad moderne proizvodne snage i buržoaski oblici proizvodnje dolaze u međusobnu protivurečnost, moguća je stvarna revolucija. Uslov nove revolucije, tada, nije bio prosperitet, nego je to bila nova kriza⁵⁶⁾ — a obe su neminovne.

Budući da se u spisu stalno izlažu borbe klasa u okviru buržoaskog društva i Marks nekoliko puta direktno govori o buržoaskoj diktaturi⁵⁷⁾, postavlja se pitanje kako to dovesti u vezu sa proleterskom diktaturom. Valja napomenuti, najpre, da stav „*oko revolucionarnog socijalizma, oko komunizma*” treba razumeti u skladu sa „*Manifestom*”, gde su ovi izrazi objašnjeni kao terminološka razlikovanja stvarnih programa i pokreta. Kao idejni pokret revolucionarni socijalizam („*taj socijalizam*”) može da prethodi revoluciji („*objava permanentne revolucije*”). Kao stvarni pokret „*taj socijalizam*” je „*klasna diktatura*” koju sprovodi proletarijat. Diktatura proletarijata ne može da ne bude „*klasna*”. Zato, izgleda, Marks podvlači u izrazu „*klasna diktatura proletarijata*” prve dve reči. S njima podvlači njihovu dalju odredbu „*ka ukidanju klasnih razlika uopšte*” tako što i taj izraz podvlači. Marks podvlačenjem ističe smisao revolucije s klasnog stanovišta, ističe jače vezu revolucije i klasa.

Iz stilizacije „*Taj socijalizam je objava permanentne revolucije*” ne da se neposredno zaključiti da „*taj socijalizam*” jeste „*permanentna revolucija*”. Sam za sebe ovaj stav ne kaže da li socijalizam jeste ili nije revolucija ako jeste klasna diktatura proletarijata. Neosporno izgleda da je „*taj socijalizam*” revolucionaran, jer se proletarijat sve većma grupiše „*oko revolucionarnog socijalizma, oko komunizma*”. Moguće je zaključiti da je ovde reč o komunizmu „*za koji je sama buržoazija pronašla ime Blanki*”, a da time nije određen (definisani) komunizam u celokupnosti svojih sadržaja i oblika. U tom slučaju bila bi reč samo o onom komunizmu koji se vezuje za ime Blankija, dakle samo o komunizmu koji se pod određenim uslovima pojavio u tom „*konkretnom*” obliku. To ne bi isključivalo moguće druge „*oblike*” ispoljavanja komunizma, šta više pretpostavljalo bi ih. Isto tako bi se onda moglo pretpostaviti da je reč o onom revolucionarnom socijalizmu za koji buržoazija smatra da je komunizam imena Blanki. Onda bi „*taj socijalizam*” bio socijalizam kako se konkretno ispoljava u onim uslovima koje Marks opisuje. S druge strane, moguće je da se Blanki

⁵⁵⁾ Nav. delo, str. 141.

⁵⁶⁾ Nav. delo, str. 151—152.

⁵⁷⁾ Nav. delo, str. 138—146.

ovde našao kao primer istorijske konkretizacije, a tada se ne menja svetsko-istorijski karakter socijalizma kako je opisan. U tom slučaju „taj socijalizam” se ne bi vezivao samo za ime Blanki, nego bi označavao razliku od buržoaskog, sitnoburžoaskog i doktrinarnog socijalizma. Na ovakav zaključak upućuje Marksova periodizacija francuske revolucije u „Osamnaestom brimeru...”, gde za prvi period nalazi da „februarski period u pravom smislu, može se označiti kao *prolog* revolucije” i da je „nagoveštena opšta sadržina moderne revolucije, koja je stajala u najneobičnijoj protivurečnosti sa svim onim što se zasad moglo neposredno ostvariti pod datim okolnostima i uslovima, pomoću postojećeg materijala i postignutog stepena obrazovanja mase. S druge strane, zahtevi svih ostalih elemenata koji su učestvovali u februarskoj revoluciji priznati su na taj način što su oni dobili u vladi laovovski deo”.⁵⁸⁾

Za proučavanje političkih odnosa Marks je u prvom redu koristio francusku političku istoriju i praksu. Koliko je bio u pravu pokazuju klasne borbe tog vremena. Posle februarske revolucije pariski proletarijat je još jednom poveo odlučnu borbu 1871. Ovog puta težnja za ukidanjem same klasne vladavine dobila je sasvim određeni oblik republike — Komunu. Sasvim su raznovrsna tumačenja Komune i Marks veli da već to pokazuje „da je ona bila krajnje elastičan politički oblik, dok su svi pređašnji oblici vlade bili izrazito ugnjetački. Njena prava tajna bila je ova: ona je po suštini svojoj bila vlada radničke klase, rezultat borbe proizvođačke klase protiv prisvajачke klase, ona je bila najzad pronađeni politički oblik pod kojim se moglo izvršiti ekonomsko oslobođenje rada!”⁵⁹⁾

Vežu između ekonomskih i političkih delanja Marks je naročito slikovito i sasvim precizno objasnio pišući o živoj stvarnosti Internacionale. U pismu F. Bolteu vidimo još jednom kako Marks spaja teoriju sa praksom: „Naravno da je krajnji cilj političkog pokreta radničke klase zauzimanje političke vlasti za sebe, a za to je, razume se, potrebna do izvesnog stupanja razvijena prethodna organizacija radničke klase, koja izrasta iz same njene ekonomske borbe”. Marks odmah, na istom mestu, objašnjava šta je tu politički pokret: „Ali, s druge strane, svaki pokret u kom radnička klasa istupa kao *klasa* protiv vladajućih klasa i teži da ih savlada putem pritiska spolja — jeste politički pokret”. Kao primer čisto ekonomskog pokreta Marks uzima pokušaj da se u jednoj fabrici ili u jednoj industrijskoj grani putem štrajka itd. izvojuje od pojedinih kapitalista ograničenje radnog vremena, a kao primer *političkog* pokreta — pokret s ciljem da se izvojuje *zakon* o osmočasovnom radnom danu itd. Iz pojedinačnih *ekonomskih* pokreta, dakle, izrasta svuda *politički* pokret, kao pokret *klase* da svoje

⁵⁸⁾ K. Marks, „Osamnaesti brimer Luja Bonaparte”, „Kultura”, Beograd, 1960, str. 20—21.

⁵⁹⁾ „Bez ovog poslednjeg uslova, komunalno uređenje bilo bi nemogućnost i obmana. Politički vladavina proizvođača ne može postojati uporedo s oveko-većenjem njegovog socijalnog robovanja. Stoga je Komuna imala da posluži kao poluga rušenja ekonomskih temelja na kojima se osniva postojanje klasa, a time i postojanje klasne vladavine”. K. Marks, „Građanski rat u Francuskoj”, „Kultura”, Beograd, 1960, str. 72—73.

⁶⁰⁾ K. Marks — F. Bolteu, 29. XI 1871. V. zbornik „Protiv...”, str. 31.

interese sprovede u opštem obliku — obliku koji ima opštu društvenu prinudnu silu. Izvesna prethodna organizacija je pretpostavka ovih pokreta, a pokreti su, s druge strane, sredstvo za razvitak te organizacije. Radnička klasa mora da razvije svoju organizaciju u tolikoj mjeri da bi mogla da preduzme odlučujući pohod protiv političke vlasti vladajućih klasa. Ali za osvajanje političke vlasti radnička klasa mora da se sprema, dotle, putem stalne agitacije protiv onog držanja prema politici vladajućih klasa koje joj je neprijateljsko. Septembarska revolucija u Francuskoj dokazala je da radnička klasa koja postupa suprotno — ostaje igračka u rukama vladajućih klasa.

Na dan dvadesete godišnjice Pariske komune Engels je Marksovom objašnjenju dodao još jedno: „Pogledajte Parisku komunu. To je bila diktatura proletarijata”.⁶¹⁾ Od tada će se diktatura proletarijata sve češće objašnjavati kao „politički oblik”.

Adresu Generalnog veća Međunarodnog radničkog udruženja o građanskom ratu u Francuskoj 1871. godine napisao je Marks 30. maja 1871. Koliko je bio u pravu pokazuje i njegov govor šesnaest meseci kasnije na kongresu u Hagu. I tada je Marks isticao da radnici moraju preuzeti u svoje ruke političku vlast da bi izgradili novu organizaciju rada, kao što moraju ukinuti i staru politiku koja odražava stare institucije. „Ali nismo tvrdili”, govorio je Marks, „da bi putevi koji vode tom cilju svuda bili isti. Znamo da treba voditi računa o institucijama, običajima i tradicijama različitih zemalja, i ne poričemo da ima zemalja — kao što su Amerika, Engleska i, kada bi mi vaše institucije bile bolje poznate, dodao bih možda i Holandiju — u kojima radnici mogu do svog cilja da stignu i mirnim putem. Ako je to tačno, moramo takođe priznati i to da u većini zemalja na kontinentu poluga naših revolucija mora da bude sila. Moraće se jednog dana pribići sili da bi se uspostavila vladavina rada”.⁶²⁾

Nekoliko meseci kasnije⁶³⁾ Marks dalje razvija tezu o potrebi izučavanja stvarnih uslova proleterskog pokreta, ismevajući jednostrane zahteve za večnim „principima”. Evo dva primera kako Marks to izlaže. Prvi: „Kad se radnici u svojoj političkoj borbi protiv buržoaske države udružuju samo da bi postigli ustupke, oni onda sklapaju kompromise, a to je u suprotnosti sa večitim principima! Stoga se mora osuditi svaki mirni pokret, kakve po lošoj navici preduzimaju engleski i američki radnici. . . kompromis, a to je ogrešenje o čistotu večitih principa!”⁶⁴⁾ I drugi, gde opet govori o klasama i revolucionarnoj diktaturi: „Kad politička borba radničke klase dobije nasilne oblike, kad radnici namesto diktature buržoazije stave svoju revolucionarnu diktaturu, oni onda vrše strašan zločin ogrešenja o principe, jer radi zadovoljenja svojih jadnih profanih svakodnevnih interesa, radi slama-

⁶¹⁾ Engelsov uvod „Građanskom ratu” od 18. marta 1891. Nav. delo, str. 20.

⁶²⁾ P. Juquin, „Demokratski put u socijalizam”, u čas. Marksizam u svetu, br. 3, mart 1977, str. 39.

⁶³⁾ U decembru 1872. i januaru 1873. piše Marks „Politički indiferentizam” za zbornik „Almanacco Republicano per L'anno 1874”. V. zbornik: Marks—Engels—Lenjin, „Protiv anarhizma, liberalizma, levičarstva i revizionizma”, izdanje BIGZ, Beograd, 1973, str. 73.

⁶⁴⁾ Nav. delo, str. 37.

nja otpora od strane buržoazije, daju državi revolucionarni i prelazni oblik, umesto da bace oružje i ukinu državu".⁶⁵⁾

U jednom rukopisu koji nije objavio, u konspektu Bakunjinove knjige „Državnost i anarhija”, Marks polemise s Bakuunjinom, koji, iz Marksove odredbe o proletarijatu podignutom na stupanj vladajućeg staleža, pita nad kim će proletarijat vladati. Marks objašnjava da je vladavina proletarijata uslovljena postojanjem drugih klasa, posebno kapitalističkih, borbom s njima. Dok ne iščeznu njegovi neprijatelji i stara organizacija društva proletarijat „mora primenjivati *nasilne* mere, otuda mere vladavine; dok je on sam još klasa, i dok još nisu iščezli ekonomski uslovi na kojima se zasniva klasna borba i postojanje klasa, oni se moraju nasilno otkloniti ili preobraziti, proces njihovog preobražaja mora biti nasilno ubrzan”.⁶⁶⁾

Za poimanje „velike, najveće revolucije svih vremena”⁶⁷⁾ smatrao je Lenjin⁶⁸⁾ da je od najvećeg značaja ukazati na Engelsovo pismo Bebelu od 18/28. marta 1875. i Marksovo pismo Brakeu sa kritikom Gotskog programa, pisano 5. maja 1875.

U navedenom pismu Bebelu, u kritici Lasalovog programa, nalaze se i neka Engelsova shvatanja o državi: „Trebalo bi baciti celo to brbljanje o državi, naročito posle Komune, koja više nije bila država u pravom smislu. „Narodnu državu” su nam anarhisti preko svake mere nabijali na nos, iako već Marksovo delo protiv Prudona i zatim „Komunistički manifest” direktno kažu da se sa uvođenjem socijalističkog društvenog poretka država sama od sebe rastvara i nestaje. Kako je pak država prolazna institucija kojom se valja služiti u borbi, u revoluciji, da bismo svog protivnika silom ugušili, čista je besmislica govoriti o „slobodnoj narodnoj državi”: dok je proletarijatu još *potrebna* država, ona mu je potrebna ne u interesu slobode, nego u interesu ugušivanja njegovih protivnika, a čim bude moguće govoriti o slobodi, država kao takva prestaće postojati”.⁶⁹⁾

Od Marksovih primedbi na Lasalov program nemačke radničke partije, Lenjin naročito ističe one koje se odnose na shvatanje države u periodu kapitalizam-komunizam.

Pre svega Marks stavlja primedbe ovom programu s obzirom na rad: „Ovde imamo posla s komunističkim društvom ne onakvim kakvo se ono *razvilo* na svojoj vlastitoj osnovi, nego obrnuto, onakvim

⁶⁵⁾ Isto.

⁶⁶⁾ Još jednom Marks to objašnjava: „*Klasna vladavina* nad slojevima staroga sveta, koji se bore s njima, može postojati samo dotle dok ne bude uništena ekonomska podloga klasne egzistencije”. I dalje: „... pošto proletarijat u periodu borbe za rušenje staroga društva još deluje na osnovi staroga društva, pa se stoga i još kreće u političkim oblicima koji su tom društvu manje ili više pripadali, on u tom periodu borbe još nije konačno konstituisan i primenjuje sredstva za oslobođenje koja će posle oslobođenja otpasti...” K. Marks, „Konspekt Bakunjinove knjige „Država i anarhija” u zborniku „Protiv...”, nav. delo, str. 93.

⁶⁷⁾ K. Marks, „Prilog kritici političke ekonomije”, „Kultura”, Beograd, 160, str. 9.

⁶⁸⁾ Lenjin upotrebljava izraze: „izvanredno važno za pitanje države”, „najvažnije mesto glasi”, „odlučujuće mesto (u tom pitanju) iz Marksova pisma glasi”. „Marksizam o državi”, nav. delo, str. 79—83.

⁶⁹⁾ Engelsovo pismo Bebelu, u nav. delu „Kritika Gotskog programa” str. 37.

kakvo ono iz kapitalističkog društva upravo *izlazi*; s komunističkim društvom, dakle, koje u svakom pogledu, u ekonomskom, moralnom, duhovnom, nosi na sebi mladeže starog društva iz čije utrobe izlazi. Prema tome, pojedini proizvođač dobija nazad od društva — posle odbitaka — tačno ono što mu daje. Ono što mu je on dao — njegov je individualni kvantum rada. „Mladež starog društva ogleda se i u pravu: „Zato je ovde *jednako pravo* još uvek po principu — *buržoasko pravo*, iako princip i praksa nisu više u opreci, dok razmena ekvivalenata pri robnoj razmeni postoji samo *u proseku*, a ne u svakom pojedinom slučaju”. U takvom nerazvijenom komunističkom društvu, i pored napretka, „ovo *jednako pravo* ima još uvek buržoaske granice”, ono je nejednako pravo za nejednaki rad⁷⁰⁾.

Nedostaci su očigledni. Evo u celini mesta gde to Marks objašnjava:

„Ali ti nedostaci ne mogu se izbeći u prvoj fazi komunističkog društva, onakvog kakvo je ono tek izašlo iz kapitalističkog društva posle dugih porođajnih muka. Pravo ne može nikad biti iznad ekonomske formacije i njome uslovljenog kulturnog razvitka društva.

„U višoj fazi komunističkog društva, kad nestane ugnjetavajuće potčinjenosti individue podeli rada, a s njom i suprotnosti između intelektualnog i fizičkog rada; kad rad postane ne samo sredstvo za život nego čak prva životna potreba; kad sa svestranim razvitkom individue porastu i produktivne snage i kad svi izvori kolektivnog bogatstva poteku obilnije — tek tada će biti moguće sasvim prekoračiti uski horizont buržoaskog prava i društvo će moći na svoje zastave napisati: Svaki prema svojim sposobnostima, svakome prema njegovim potrebama!”⁷¹⁾

U kritici onog odeljka programa u kome se govori o demokratiji, Marks ističe da se o „današnjoj državnosti” može govoriti ukoliko različite države različitih kulturnih zemalja, i pored sve različitosti svojih formi, „imaju zajedničko to što stoje na tlu modernog buržoaskog društva, samo buržoaskog društva jače ili slabije kapitalistički razvijenog”, a „u suprotnosti prema budućnosti u kojoj će njen sadašnji koren, buržoasko društvo, odumreti”.⁷²⁾

Od kad je države postavljalo se „pitanje” njenih granica: otkud, odakle, dokle i šta je. Od prvih komunističkih pokreta i ideja postavljalo se i „pitanje” ukidanja države. Razumljivo da je i Marks o tome morao voditi računa. „Pita se onda: kakav će preobražaj pretrpeti državnost u komunističkom društvu? Drugim rečima, koje će društvene funkcije, analogne sadašnjim državnim funkcijama, ostati u komunističkom društvu?”⁷³⁾ Marks ne ostavlja mesta sumnji: može se govoriti o „današnjoj državnosti” buržoaskog društva i u suprotnosti prema budućnosti u kojoj će buržoasko društvo odumreti, a u komunističkom društvu državnost će pretrpeti preobražaj u tom smislu da će ostati društvene funkcije analogne sadašnjim državnim funkcijama.

⁷⁰⁾ K. Marks, „Kritika Gotskog programa”, nav. delo, str. 16—17.

⁷¹⁾ Nav. delo, str. 17.

⁷²⁾ Nav. delo, str. 24—25.

⁷³⁾ Nav. delo, str. 25.

Kako se zbiva taj proces? Na ovo pitanje, smatra Marks, može da se odgovori samo naučno. I on odgovara: „Između kapitalističkog društva i komunističkog društva leži period revolucionarnog preobražaja prvog u drugo. Njemu odgovara i politički prelazni period, a država tog perioda ne može da bude ništa drugo do *revolucionarna diktatura proletarijata*”. Što se programa tiče, Marks je izričit: „Program se, međutim, ne bavi ni ovom poslednjom, niti se bavi budućom državnošću komunističkog društva”.⁷⁴⁾

Na isti način i Engels objašnjava diktaturu proletarijata. Izraz „diktatura proletarijata”, doslovce, Engels upotrebljava dosta retko, a češće govori o proleterskoj revoluciji, kao i Marks. U oba slučaja, međutim, nema suštinske razlike. Razlika između Engelsova i Marksova shvatanja ima isti karakter kao razlika na dva mesta izraženog Marksovog ili na dva mesta izraženog Engelsovog shvatanja. Ovakvo mišljenje nije važno samo s tog stanovišta, da o Marksovom i Engelsovom učenju možemo govoriti kao o jednom, nego i s tog stanovišta, da je ovo učenje imalo kontinuitet i svoj razvoj u daljim Engelsovim radovima. U slučaju Gotskog programa videli smo, čak, da je Engels pre Marksa, na Marksov način kritikovao taj program. Na neprotivrečnost njihovih stavova Lenjin⁷⁵⁾ je naročito ukazivao. Ostaje da pokažemo da je Engels istupio kao Marksov saborac i u pitanjima kojima se Marks nije potpunije bavio i u pitanjima na koja je posle Marksove smrti sâm morao da odgovara.

U „Antidiringu”, odnosno „Razvitku socijalizma od utopije do nauke”, Engels izričito kaže: „*Proletarijat zauzima državnu vlast i pretvara sredstva za proizvodnju najpre u državnu svojinu*. Ali time on ukida i samog sebe kao proletarijat, ukida sve klasne razlike i klasne suprotnosti, pa i državu kao državu”.⁷⁶⁾ Dosadašnjem društvu, nastavlja Engels, bila je potrebna država, jer se društvo kretalo u klasnim suprotnostima. Država je bila organizacija odgovarajuće klase eksploatatora i služila je za održavanje ugnjetačkog načina proizvodnje. Kao zvanični predstavnik celog društva država je postojala samo kao država one klase koja je u svojoj epohi zastupala interese celog društva. Zato, čim postane stvarni predstavnik celog društva, država postaje izlišna. A to je moguće samo zasnivanjem neeksploatatorskog načina proizvodnje i s nestankom klasa na toj osnovi, s pretvaranjem društvenih sredstava za proizvodnju iz oblika kapitala u društvenu svojinu. To istorijsko delo ostvaruje se u proleterskoj revoluciji. „Prvi akt u kome država stvarno istupa kao predstavnik celog društva — uzimanje u svoje vlasništvo sredstva za proizvodnju u ime društva — ujedno je i njen poslednji samostalni akt kao države. Mešanje državne vlasti u društvene odnose postaje u jednoj oblasti za drugom izlišno, i onda samo po sebi prestaje. Na mesto vladavine nad ljudima dolazi upravljanje stvarima i rukovođenje procesom proizvodnje. Država se ne „ukida”, ona *odumire*”.⁷⁷⁾

⁷⁴⁾ Isto.

⁷⁵⁾ V. I. Lenjin, „Marksizam o državi” i „Država i revolucija”. Nav. dela, passim.

⁷⁶⁾ F. Engels, „Razvitak socijalizma od utopije do nauke”, „Kultura”, Beograd, 1961, str. 86.

⁷⁷⁾ Nav. delo, str. 83—93.

Državu, kao i druge društvene institucije i uopšte pojave, Engels, kao i Marks, shvata i objašnjava istorijsko-materijalistički. Država je, s jedne strane, rezultat određenog načina proizvodnje. S iščezavanjem anarhije u društvenoj proizvodnji u istoj meri izumire i politički autoritet države⁷⁸). Ali, država je, s druge strane, značajan činilac društvene proizvodnje. „Ili zašto se onda borimo za političku diktaturu proletarijata”, piše Engels Šmitu, „ako je politička vlast ekonomski nemoćna? Sila (tj. državna vlast) je takođe ekonomska snaga!”⁷⁹) Suštinska mena države povezana je sa suštinskom menom načina proizvodnje, političko oslobođenje povezano je s ekonomskim oslobođenjem, oslobođenje od vlasti povezano je s oslobođenjem rada, oslobođenje čoveka povezano je s oslobođenjem i razvojem njegovih suštinskih snaga⁸⁰).

U periodu revolucionarnog preobražaja društva iz kapitalističkog u komunističko, kome odgovara i politički prelazni period, političko oslobođenje zahteva „razbijanje stare državne vlasti i njeno zamenjivanje novom, istinski demokratskom”,⁸¹) ali država, kao „mašina za ugnjetavanje jedne klase od strane druge, i to u demokratiji ništa manje nego u monarhiji”, ostaje nezaobilazni prostor borbe za oslobođenje čoveka i društva, jer „u najboljem slučaju, država je zlo koje proletarijatu, kad on pobedi u borbi za svoju klasnu vladavinu, ostaje u nasleđe”.⁸²) Engels, dosledno stavu da je država samo prolazna institucija, koja proletarijatu treba u revoluciji radi ugušivanja njegovih protivnika, a ne u interesu slobode, dodaje: „... a čim bude moguće govoriti o slobodi, država kao takva prestaće postojati”.⁸³)

Budući da Engels u navedenom pismu upotrebljava zamenicu „mi” i izraz (malo zatim) „Marks i ja”, moglo bi se zaključiti da zaista izražava i Marksovo mišljenje. Ovo tim pre što Marks to nije odredio i što su obojica živeli i radili tada u Londonu. Uostalom, to su zajednički stavovi iz „Nemačke ideologije”. Upravo tu Marks piše da komunistička revolucija odstranjuje rad, ukida klasnu vladavinu sa samim klasama, menja način delatnosti⁸⁴), odnosno da proletarijat mora ukinuti rad, da se nalazi u direktnoj suprotnosti prema državi, te

⁷⁸) Engelsovo pismo Šmitu, 27. oktobra 1890. „Pisma...”, nav. delo, str. 44.

⁷⁹) F. Engels, „Razvitak socijalizma...”, nav. delo, str. 93.

⁸⁰) F. Engels, „Poreklo porodice, privatne svojine i države”, „Kultura”, Beograd, 1960, str. 202—203; Razvitak...”, nav. delo, str. 138—142; pismo J. Blohu, 21—22. septembra 1890. i pismo H. Štarkenburgu, 25. januara 1894. „Pisma...”, str. 32 i 50.

⁸¹) Engelsov uvod u „Građanski rat...”, nav. delo, str. 19.

⁸²) Nav. delo, str. 20.

⁸³) Engelsovo pismo Bebelu 18/28. marta 1875. Nav. delo, str. 37.

⁸⁴) „Rani radovi”, nav. delo, str. 394.

⁸⁵) Nav. delo, str. 401.

da je mora srušiti⁸⁵). Ovi Marksovi stavovi se tačno nadovezuju na ranije — u „Manuskriptima” — o prvom pojavnom obliku komunizma: još političke prirode (demokratski ili despotski), s ukidanjem države, ali s još nedovršenim bićem — aficiranim privatnom svojinom, tj. čovekovim otuđenjem⁸⁶). Najzad, Engelsovo shvatanje države, slobode i proizvodnje, u najbližoj vezi je s Marksovim shvatanjem slobode izraženim u „Kapitalu”: da carstvo slobode počinje tamo gde prestaje nesvrshodan rad, ali da može da procveta samo na carstvu nužnosti, kao svojoj osnovici⁸⁷).

(Nastavak u sledećem broju)

⁸⁶) Nav. delo, str. 241.

⁸⁷) K. Marks, „Kapital”, tom III, Beograd, 1948, str. 711.

MARX ET L'EUROCOMMUNISME SUR LA DICTATURE DU PROLÉTARIAT

— R é s u m é —

Dans cet écrit l'auteur a exposé quelques thèses préalables pour l'étude de la conception de Marx de la dictature du prolétariat¹⁾.

L'auteur a d'abord signalé que la diversité des circonstances sociales dans les différents pays a conditionné les conceptions diverses sur la dictature du prolétariat. A la dictature du prolétariat se rattachent de nombreuses questions substantielles du socialisme: la stratégie et la tactique de la lutte des classes, les luttes politiques, la voie pacifique ou forcée vers le socialisme, la révolution ou la réforme, le centralisme, la bureaucratie, la technocratie, la démocratie la sociale-démocratie, la liberté, l'autogestion. L'eurocommunisme a de nouveau placé à l'ordre du jour du mouvement ouvrier international toutes ces questions et il essaie de formuler la réponse à ces questions à la manière de Marx. Et en général malgré toutes les tentatives de se référer à Marx, dans la sphère de l'eurocommunisme les réponses sont différentes. Quelle est la *vraie* réponse peut être établi théoriquement seulement en se basant sur l'étude sérieuse de l'œuvre de Marx.

Pour Marx „la question” de la dictature du prolétariat ne se pose pas isolément de la pratique, en tant que théorie pure. D'après la conception matérialiste de l'histoire, exprimée avec esprit de suite déjà dans „L'idéologie allemande” 1845/46), toutes les luttes de l'histoire ont leur origine dans la contradiction entre les forces de production et les formes de communication. Le gouvernement de classe comprend la lutte des classes dans la sphère économique et rattachée avec la sphère juridico-politique et idéologique. Marx et Engels ont élaboré cette idée de manière programmée dans le Manifeste du parti communiste” (1848). Dans cet écrit ils ont montré que l'histoire (écrite) de toute la société jusqu'à présent — est l'histoire de la lutte des classes. La réorganisation révolutionnaire de la société, par la voie laquelle se terminait toujours la lutte des classes (pour autant qu'elle ne se terminait par le désastre commun des classes qui poursuivaient la lutte) indique au prolétariat la voie de la révolution communiste. Les idées communistes sont le résultat du fait que la production spirituelle est remplacée par la production matérielle, que dans le cadre de l'ancienne société se sont édifiés les éléments de la nouvelle société et que la désintégration des anciens rapports sociaux est suivie de la désintégration des idées anxieuses. Le mouvement prolétarien est donné dans le mode de production capitaliste en tant que sa contradiction et son dépassement.

L'expression „la dictature du prolétariat” Marx a employé pour la première fois (1850) dans ce sens: „Ce socialisme est la déclaration de la révolution permanente, la dictature de classe du prolétariat en tant que degré transitoire nécessaire de l'abolition de toutes les classes en général, l'abolition de tous les rapports sociaux qui correspondent à ces rapports de production, à l'égard du revirement de toutes les idées qui découlent de tels rapports sociaux”. Ensuite, en 1852, Marx explique de nouveau (Weydemeyer) l'essence de la dictature du prolétariat. En exposant (a) que le développement historique des luttes des classes les historiens bourgeois ont expliqué bien avant lui, et (b) que les économistes bourgeois ont exposé l'anatomie des classes économiques, il ajoute

¹⁾ Dans ce numéro du Recueil est la première partie — la conception de Marx de la dictature du prolétariat — de l'écrit: „Marx et l'eurocommunisme sur la dictature du prolétariat”.

qu'il a „prouvé: 1) que l'existence des classes est rattachée seulement aux phases historiques déterminées du développement de la production; 2) que la lutte des classes conduit inévitablement à la dictature du prolétariat; 3) que cette même dictature constitue seulement le passage vers l'abolition de toutes les classes et vers la société sans classes". Cette prise de position Marx a plus tard plus largement développé dans les autres oeuvres. Il y revient directement en 1875 — par la critique du Programme de Gotha — en consacrant plus d'attention à l'aspect politique: „Entre la société capitaliste et la société communiste se trouve la période de la transformation révolutionnaire de la première dans la deuxième. A celle-ci correspond aussi la période transitoire politique, et l'Etat de cette période ne peut être rien d'autre que la dictature révolutionnaire du prolétariat”.

Marx s'opposait à la canonisation des formes de la dictature du prolétariat. Il soulignait la multitude des formes et des modes de l'exécution des révolutions. Il considérait qu'on devait tenir compte des institutions, des moeurs et des traditions des divers pays. Sans nier le fait qu'il y a des pays dans lesquels les ouvriers peuvent arriver à leur but par la voie pacifique, il signalait qu'il faudra un jour recourir à la force pour qu'on puisse établir le gouvernement du travail.